

СВІТОВЕ МИСТЕЦТВО В ЖИТТІ І ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Паламар С.П.

Педагогічний інститут

Київського університету імені Бориса Грінченка

Стаття присвячена розгляду актуальної багатоаспектної проблеми взаємозв'язків Шевченка і європейської культури, зокрема аспекту світового мистецтва в його житті і творчості. По-новому трактовано вплив Т.Г. Шевченка на творчість провідних митців української та світової культури. З'ясовано, яку роль відігравав письменник для розвитку нашої держави в цілому. Окреслено місце українського письменства серед інших культур світу.

Ключові слова: європейське мистецтво, світова культура, поетичний талант, малярське обдарування, естетична культура, Т. Шевченко.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Література здавна допомагала українцям відкривати європейський світ. Завдяки їй вони ставали ближчими і зрозумілішими Європі. Україна, її історія, народ приваблювали, зачаровували класиків європейських літератур. Для наближення Європи до українців багато зробили вітчизняні письменники. Ці взаємозустрічні процеси сприяли вплетенню українського письменства в європейський культурний контекст, формуванню багатоаспектного культурного явища – українського літературного європеїзму.

Взаємозв'язки української літератури з літературами інших народів – актуальна проблема вітчизняного порівняльного літературознавства. Дослідження їх допомагає окреслити місце українського письменства серед інших культур світу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Кінець XVIII – початок XIX ст. – один із найскладніших періодів у розвитку та становленні української літератури, тому як відзначав М. Драгоманов, вчасно була поява нових українськомовних перекладів всесвітньовідомих творів, бо вони засвідчували, що «українська мова стосовно багатства, витонченості і гнучкості форм не поступається перед жодною з сучасних літературних мов слов'янства і ні в якому разі не бідна на поняття, щоб нею важко було передати глибину філософських думок і живописати високохудожні образи» [1].

Постать Т.Г. Шевченка розглядали у своїх працях українські культурні діячі другої половини XIX і початку XX століть, такі як Марко Вовчок, Панас Мирний, І. Франко, М. Коцюбинський, Леся Українка, М. Грушевський, С. Єфремов. Героям його літературних творів присвячували свої роботи відомі композитори – М. Лисенко, Г. Майборода, художники – І. Репін, І. Крамський.

Серед сучасних науковців окремі аспекти творчості Т. Шевченка у своїх працях розглядали Л. Алексієвець, Т. Андрущенко, І. Говда, О. Кониський, О. Неживий, В. Сапейко, Л. Сенік, Х. Стебельська.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Тема «Шевченко і світова культура» – багатоаспектна, найголовніші з них: світова культура (література, мистецтво) в житті і творчості поета; співвідношення між спадщиною Шевченка й мистецькими явищами в різних наці-

ональних культурах; переклади, критичне сприйняття, творче освоєння мистецького доробку поета і живописця поза національними кордонами [2].

Творчість Тараса Шевченка відіграла важливу історичну та літературну роль для багатьох поколінь українців, впливаючи на свідомість, національну гідність та самобутність нашого народу.

Формування цілей статті. З'ясувати роль Т. Шевченка в контексті світової культури та окреслити місце українського письменства серед інших культур світу.

Виклад основного матеріалу. Перелік імен, які згадує Шевченко у власній творчості, засвідчує не тільки його широкі знання світової літератури, а й неабияке зацікавлення найрізноманітнішими галузями мистецтва, науки, культури. Часто він посилається на імена філософів усіх часів. Так, в творах «Капітанша», «Художник», «N. N.», «О, думи мої» неодноразово згадано давньогрецького мудреця Сократа, німецького філософа Канта («Тризна»), «Прогулка з удовольством и не без морали», вчених Галілея («Тризна», «і Архімед, і Галілей...»), німецького географа, природознавця О. Гумбольта.

Часто зустрічаються у різних творах Шевченка імена митців, з якими він був знайомий або захоплювався їхнім високим мистецтвом. Це, зокрема, видатні композитори О. Даргомижський, М. Балакірев, К. Вільбуа, В. Стасов, М. Мусоргський. Товаришував він з С. Гулаком-Артемовським, Й. Петровим, зустрічався з М. Глінкою, слухав опери західноєвропейських композиторів Россіні, Мейєрбера, Обера, високо цінував творчу та виконавську майстерність В. Белліні, Дж. Верді, В.-А. Моцарта, Н. Погодіні, Ф. Шопена, Ф. Шуберта.

Повість «Музикант» засвідчує не лише широку обізнаність Т. Шевченка зі світовою музичною культурою, але й його високу оцінку творчості видатних митців. Є припущення, що Т. Шевченко був присутній на концертах угорського композитора, піаніста, диригента, автора симфонії «Мазепа» Ф. Ліста, який тричі гастролював в Україні. «Божественною» називав Шевченко музику австрійського композитора К.-М. фон Вебера, про яку згадує у повістях «Музикант», «Несчастний» та у «Щоденнику».

Крізь призму сприйняття Шевченком надбань світової музики можна простежити та збагнути ритмомелодіку та музикальність його поетичної

спадщини. Водночас його ліричні, народнопісенні й прозові твори є цінним набутком для дослідників тогочасного музичного життя та мистецтва.

Музична обдарованість дозволяла створювати власну мелодійну, пісенну віршову мову. М. Рильський, перекладаючи лірику французьких символістів, які на перше місце ставили ритміку, евфонічне забарвлення слова, використовував версифікаційну манеру Шевченка, що сприяло досягненню адекватного звучання українською мовою музичних віршів П. Верлена.

У повістях і «Щоденнику» Т. Шевченко звертається до образотворчого мистецтва, з якого розпочав свій шлях митця, талановито поєднуючи пензель та перо, барви і слово. Для глибшого пізнання історії світового живопису бере в Петербурзі приватні уроки з французької мови, якою були написані багатотомні праці зі стилістики художників різних народів та епох. Це дало йому змогу читати деякі твори в оригіналі.

У Вільні та Петербурзі поет вивчав техніку гравюру, малюнка, естампів західноєвропейських класиків – Корреджо, Н. Пуссена та ін. Близькою Т. Шевченку була творчість С. Рафаеля. У роки навчання в Петербурзькій Академії Мистецтв зацікавився творами голландського художника Рембрандта, з оригінальних творів якого після повернення із заслання виконав технікою штрихового офорта кілька малюнків: гравюри «Смерть Марії» («Священик», «Читець», «Лікар»). Саме за виконання офорта з живописного твору Рембрандта «Притча про робітників на винограднику» у 1860 р. Академія Мистецтв присвоїла Т. Шевченку звання академіка гравюри.

В автобіографічних повістях «Художник» (1856) та «Музикант» (1855), присвячених трагічній долі інтелігент-кріпака, втілено естетичні погляди митця. Мемуарно-епістолярний жанр твору, поєднаний з документальним нарисом і повістю, побудований на художньому домислі, засвідчив його широку обізнаність зі світовим образотворчим мистецтвом, творчою спадщиною численних його представників. У них згадуються Рубенс, Ван Дейк. Найчастіше Шевченко посиляється на представників італійського мистецтва, які зберегли й продовжили традиції античних митців: Вазарі, Корреджо, Дж. Вольпато, А. Канова, поета Мікеланджело. У повісті «Художник» автор звертається до національних шкіл мистецтва, що впливали на формування світової культури.

На творчості Т. Шевченка як поета і художника позначився романтизм, естетико-філософські засади якого були творчо використані в його художньому методі, прислужилися у виробленні ним самобутньої стильової манери пензля і пера. Т. Шевченко не тільки захоплюється «новою французькою школою», а й радить своїм друзям, зокрема Б. Залеському, зробити фотокопії з естампів Е. Делакруа, П. Делароша, О. Верне: «... Тримай ці копії у себе, дивись, милуйся ними кожен день та кожну годину; це так може навчити та створити смак, як ніяка багато розумна та багатослівна естетика та філософія». Е. Делакруа та О. Верне ілюстрували однойменні поеми Дж.-Г. Байрона та В. Гюго «Мазепа», які могли бути відомими Т. Шевченку.

Велике місце в творчості та епістолярній спадщині Т. Шевченка посідає світова літерату-

ра – від античних часів до тогочасності. Біблія, давньогрецька та давньоримська історія, міфологічні мотиви та сюжети – яскраві сторінки в художній спадщині поета. У повісті «Художник» оповідач зізнається: «Нині тільки я достатньо збагнув, як необхідно вивчення антиків і взагалі життя та мистецтва давніх греків».

Шевченко пізнавав античну культуру під час навчання у російського майстра декоративного розпису В. Ширяєва, маючи змогу читати перекладні книги про Давню Грецію, а також в Академії мистецтв у Петербурзі (1838-1845). У багатьох його творах згадуються античні твори: Овідій, Гомер, Вергілій, Геродот, Горацій, Есхіл, Плутарх, Тіт Лівій; політичні діячі – Август, Нерон; філософи – Сократ, Геракліт.

Римського поета Овідія Т. Шевченко характеризує як «наисовершеннейшее создание», його «Метаморфози» – як взірць поетичної майстерності.

Важливе місце посідає у творчій спадщині Т. Шевченка давньогрецький поет Гомер. У повісті «Прогулка...» він, хоч і посиляється на творчість «слепця Хиосского», якого порівнює з українськими лірниками, стверджує, що наслідувати потрібно не сліпого Гомера, а рідну народну пісню. У ній Т. Шевченко зауважував, що «безнравственную несамосознательность» виховують передусім у школі: «В школі нас всього, абсолютно всього навчать, окрім розуміння свого милого рідного слова. О школа, школа, як би тебе скоріше перешкодити!»

За сюжетом «Одіссеї» Шевченко виконав малюнок «Телемак на острові Каліпсо», на якому зображений Телемак, син Пенелопи й Одиссея, на острові німфи Каліпсо, куди він прибув у пошуках батька. Самотній Телемак зображений на тлі пишної, екзотичної південної природи. Він блаженствує у країні Бетіна, де всі живуть щасливо. Шевченко, який мріяв про гармонійне суспільство, не міг поминути цього сюжету.

Як і Есхіл, Вольтер, Гете, Байрон, Шеллі, звертається він до «вічного образу» Прометея – титана, який викрав на Олімпі вогонь і навчив людей ним користуватися. У 1845 р. в Переяславі Шевченко пише поему «Кавказ», присвячену другу, графу Якову де Бальмену, ілюстратору поем «Гайдамаки» і «Гамалія», офіцеру, який загинув на Кавказі.

В основі поеми – образ Прометея, якого Зевс наказав прикувати до скелі в Кавказьких горах на викрадений вогонь. Орел щодня видирає у нього печінку, але вона виростає знову на ніч. У Шевченка орел довбе ребра й розбиває серце, яке знову оживає.

Поет проводить алегоричну паралель з душею українського народу, яку неспроможні поневолити ніяке насильство, пригноблення. Він перетворює цю образну алегорію на прозору алюзію на незнищенність України, душа і воля якої не вмирає. Шевченко порівнює образ страждальця з трагічною долею України, яка виживає й утверджується всупереч ворогам.

Письменнику близькою за обставинами життя була доля Овідія та Данте Аліг'єрі, який з 1302 р. і до самої смерті був політичним вигнанцем. Шевченко згадував Данте у листах цитував та перекладав рядки з «Божественної комедії», перша частина якої викликала у нього асоціації з кар-

тинами народного горя в Україні, про що пише в поемі «Іржавець».

Особливо цінував Т. Шевченко твори англійського поета і драматурга В. Шекспіра. П. Куліш згадував, що Шевченко возив з собою твори Шекспіра й просив при нагоді надсилати йому нові переклади у виконанні Кетчера. Згодом Шевченко особисто познайомився з російськими перекладачами Шекспіра – Кетчером та В. Лазаревським, захоплено сприймав п'єси Шекспіра, ролі в яких виконували М. Щепкін та темношкірий актор А. Олдрідж. Велике враження справило на нього виконання образу Отелло в однойменній п'єсі Шекспіра: «У нас тепер африканський актор чудеса виробляє на сцені. Живого Шекспіра показує», – писав він до М. Щепкіна. Шевченко подружив з актором, намалював його портрет та два малюнки на тему трагедії Шекспіра «Король Лір» (1843).

Поетична творчість Шевченка була суголосна з тогочасною світовою романтичною поезією, яка спиралась на народнопісенні традиції. Наприклад, спільні прометеївські мотиви простежуються у «Прометей» Байрона та «Кавказі» Шевченка. З творчістю Байрона він ознайомився через російські переклади В. Жуковського. Шевченка приваблювали в поезії Байрона його волелюбні ідеї, прагнення волі, неприйняття рабства, покори. Як і Байрон, він часто використовував антитезу, протиставляючи пишну красу докільля і поневолену людину (у Байрона – в Греції, у Шевченка – в Україні).

З іноземних мов Т. Шевченко знав лише польську, міг вільно нею спілкуватися, і тут доречно процитувати уривок з польської літератури. Як згадав О. Афанасьєв-Чужбинський, Шевченко щиро захоплювався творчістю А. Міцкевича, надто його перекладом Байронової «Прощальної пісні» з лірико-епічної поеми «Чайльд Гарольд»:

*Самотнім блукаю світом
І веду життя безпритульного,
Для чого мені плакати, за ким, по кому
Якщо за мною ніхто не плаче?*

Т. Шевченко брався навіть перекласти лірики Міцкевича. О. Афанасьєв-Чужбинський писав, що деякі Шевченкові переклади були вельми вдалими, коли який вірш здавався йому важким або невірним він кидав і нищив те своє писання [5]. А. Міцкевича він згадував у листуванні з Б. Залеським, повісті «Художник», незакінченій драмі «Невеста». І. Франко стверджував, що «зразки і імпульси до своїх політичних поем, написаних у 40-ві роки XIX ст. («Сон», «Кавказ», «Суботів», «Великий льох»), міг він знайти у Міцкевича».

З англійської літератури XVIII ст. Шевченка цікавив роман Д. Дефо «Робінзон Крузо», який він тепло згадує у повісті «Художник».

Можна простежити спорідненість між творчістю Шевченка і шотландського поета Р. Бернса. У передмові до нездійсненого видання «Кобзаря» (1847) Т. Шевченко згадує його як «поета народного і великого», маючи на увазі його внесок у збереження і відродження шотландської народної творчості. Для обох поетів характерні використання народнопісенної традиції, ліричні паралелі між явищами природи й людською долею, палкий патріотизм, бунтівна сила, любов до рідного народу.

Активно звертався Т. Шевченко до німецької літератури, яка відіграла позитивну роль у формуванні й становленні його як поета і художника. Найбільше приваблювала його творчість Шиллера та Гете. Шевченко був обізнаний з драмами Шиллера «Розбійники», «Вільгельм Телль», які згадує у повістях «Художник», «Музикант». Близькі за духом є «Ода до радості» Шиллера та «Кавказ» Шевченка, об'єднані протестом проти тиранії і гноблення. Часто Т. Шевченко посилається на представників французької літератури. Найчастіше згадує поета-шансоньє П.-Ж. Беренже. Неодноразово просив друзів прислати переклади його пісень. «...Купи мені Шекспіра, переклад Кетчера і пісні Беранже, Курочкіна», – писав він М. Лазаревському. Переклади та переспіви російського поета-сатирика В. Курочкіна навіть переписав у свій «Щоденник». Безперечно, Шевченко розумів, що просто-народові зовсім не на часі були безтурботні, легковажні пісні Беранже, а тому в його оцінках немає жодного схвального відгуку на їх адресу. Крім того, він був дуже вразливий до етичної сторони художньої літератури.

Шевченко був першим з українців, хто зацікавився початками білоруського літературного відродження, особливо цікавився народними білоруськими піснями. Ромуальд Подберезький, співав багато пісень Шевченкові і читав йому всі білоруські твори Барщевського. Між передплатниками на літературний альманах Ромуальда Подберезького «Rocznik Literacki» («Річник літературний», видав Ромуальд Подберезький, Петербург, 1843, с. 216) надруковано в книзі і прізвище великого українського поета: «Szewczenko Taras, Kobzar».

Про мистецьку творчість Шевченка Подберезький вмістив невелику замітку в офіційній урядовій газеті «Tygodnik Petersburski», 1844 р., с. 569 (Стаття «Україна живописна») [3]. Білоруський письменник М. Богданович у статті, написаній до сторіччя з дня народження поета, писав про Шевченка, як про письменника, якому судилася величезна роль стати символом культурної цінності цілого народу, уособленням усієї його духовної сутності [4].

Особливо захоплювався Т. Шевченко творчістю М. Гоголя, за його словами, обдарованого «найглибшим розумом і найніжнішою любов'ю до людей». Гоголівську естетику Шевченко вважав взірцем справді художнього відтворення дійсності. Протиставляючи поверхове зображення образів у романах Е. Сю, Шевченко наголошує на глибокому проникненні М. Гоголя у внутрішній світ героя, всебічному змалюванні його життєвої діяльності.

Іноді творчість чужоземних авторів Шевченко порівнював з творчим доробком окремих українських письменників. Так, ведучи мову про «Інститутку» Марка Вовчка, як згадував М. Чалий, він порівнював її із Жорж Санд, яка українській письменниці «в кухарки не годиться». До такого порівняння спонукали близький Т. Шевченкові антикріпосницький протест творів Марка Вовчка, передусім повісті «Інститутка», її вміння розкривати глибокий трагізм людини, а також намагання деяких літераторів називати Марка Вовчка «українською Жорж Санд».

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Отже, всупереч багатьом перешкодам кращі твори українських письменників і передусім Т. Шевченка проклали шлях до європейського читача, збагачуючи водночас українську літературу новими темами, образами та художніми засобами, що сприяло,

у свою чергу, формуванню і розвитку мистецьких напрямів. Послугуючись світовим досвідом, українська література залишається глибоко національною, вибираючи найкращі літературні надбання європейських сучасників, збагачуючи і їх своїми унікальними здобутками, серед яких чільне місце займає творчість геніального Шевченка.

Список літератури:

1. Драгоманов М.П. Гете и Шекспир в переводе на украинский язык // Драгоманов М.П. – Літературно-публіцистичні праці. – Т. 2. – С. 145.
2. Збірник праць ювілейної десятої наукової Шевченківської конференції. – К., 1962. – С. 10–21.
3. Земкевич Р.О. Спогади про Тараса Шевченка: Тарас Шевченко і білоруси [Електронний ресурс] / Р.О. Земкевич // Дніпро. – 1982. – Режим доступу до ресурсу: <http://litopys.org.ua/shevchenko/spog18.htm>.
4. Творчість Тараса Шевченка на тлі українського національного відродження [Електронний ресурс] // osvita.ua. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: http://osvita.ua/vnz/reports/ukr_lit/15848/.
5. Франко І. Адам Міцкевич в українській літературі // Франко І.Я. Зібрання творів У 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1980. – Т. 26. – С. 386.

Паламар С.П.

Педагогический институт
Киевского университета имени Бориса Гринченко

МИРОВОЕ ИСКУССТВО В ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВЕ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

Аннотация

Статья посвящена рассмотрению актуальной многоаспектной проблемы взаимосвязей Шевченко и европейской культуры, в частности аспекта мирового искусства в его жизни и творчества. По-новому истолковано влияние Т. Шевченко на творчество ведущих художников украинской и мировой культуры. Выяснено, какую роль играл писатель для развития нашего государства в целом. Определено место украинской литературы среди других культур мира.

Ключевые слова: европейское искусство, мировая культура, поэтический талант, малярное дарование, эстетическая культура, Т. Шевченко.

Palamar S.P.

Pedagogical Institute
Kiev Boris Grinchenko University

WORLD ART IN LIFE AND WORK OF TARAS SHEVCHENKO

Summary

The article is dedicated to consideration of the actual multidimensional problem of interrelations of Shevchenko and European culture, in particular the aspect of world art in his life and work. The influence of T.G. Shevchenko on the works of leading artists of Ukrainian and world culture is newly interpreted. It was found out what role the writer played in the development of our country as a whole. The place of Ukrainian literature among other cultures of the world is outlined.

Keywords: European art, world culture, poetic talent, painting talent, aesthetic culture, T. Shevchenko.